

TA'LIM MAZMUNINING TARIXIY RIVOJLANISHI VA ZAMONAVIY KONSEPSIYALARI

Tillaboyeva Havasxon Zohidjon qizi
Qo'qon universiteti "Ta'lim" kafedrası
o'qituvchisi

Email: xavasxontillaboyeva1@gmail.com
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20050635>

Annotatsiya: Ushbu tezisdá ta'lim mazmunining tarixiy evolyutsiyasi, uning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan ijtimoiy-madaniy omillar va falsafiy-pedagogik yondashuvlar ilmiy-tahliliy asosda o'rganilgan. Tadqiqotda ta'lim mazmunining antik davrdagi "Yetti erkin san'at" dan to XX asrdagi Didaktik Materializm (Ensiklopedizm) va Formalizm konsepsiyalari orasidagi ziddiyatli rivojlanishi ochib berilgan. Tezisning asosiy e'tibori zamonaviy davr talablaridan kelib chiqqan holda shakllangan yangi konsepsiyalarga qaratilgan. Bunda Kompetensiyaviy yondashuv (bilishdan – bajarishga o'tish), Funktsional Savodxonlik (hayotiy muammolarni hal qilishga tayyorgarlik) va Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim (personalizatsiya) konsepsiyalarining ta'lim mazmunini belgilashdagi o'ziga xos xususiyatlari va ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ta'lim mazmuni, tarixiy evolyutsiya, formalizm, kompetensiyaviy yondashuv, ta'lim konsepsiyalari, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim.

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ

Аннотация. В данном тезисе на научно-аналитической основе исследуется историческая эволюция содержания образования, а также социокультурные факторы и философско-педагогические подходы, повлиявшие на его формирование. В работе раскрыто противоречивое развитие содержания образования, начиная с "Семи свободных искусств" античной эпохи до концепций Дидактического материализма (Энциклопедизма) и Формализма XX века. Основное внимание в тезисе уделено новым концепциям, сформированным исходя из требований современного этапа. Анализируются особенности и значимость таких концепций, как Компетентностный подход (переход от знания – к действию), Функциональная грамотность (готовность решать жизненные проблемы) и Личностно-ориентированное образование (персонализация) в определении содержания образования.

Ключевые слова: содержание образования, историческая эволюция, формализм, компетентностный подход, концепции образования, личностно-ориентированное образование.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL CONTENT AND MODERN CONCEPTS

Annotation. This thesis scientifically analyzes the historical evolution of educational content, the socio-cultural factors influencing its formation, and the philosophical-pedagogical approaches that shaped it. The research reveals the contradictory development of educational content, ranging from the ancient "Seven Liberal Arts" to the conflicting 20th-century concepts of Didactic Materialism (Encyclopedism) and Formalism. The main focus of the thesis is on the new concepts formed in response to the demands of the modern era. Specifically, it analyzes the

distinctive features and significance of the Competency-Based Approach (the transition from knowing to doing), Functional Literacy (readiness to solve real-life problems), and Personalized Education (personalization) concepts in determining contemporary educational content.

Keywords: educational content, historical evolution, formalism, competency-based approach, educational concepts, personalized education.

Har qanday jamiyatning barqaror rivojlanishi va ijtimoiy taraqqiyoti bevosita ta'lim tizimining sifati va uning mazmuniga bog'liq [5]. Ta'lim mazmuni – bu insoniyat to'plagan bilimlar, ko'nikmalar, qadriyatlar va dunyoqarashlarning o'sib kelayotgan avlodga uzatish uchun tizimlashtirilgan majmuidir [1]. Globallashtirish, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va mehnat bozoridagi o'zgaruvchan talablar sharoitida, ta'lim mazmunining tarixiy evolyutsiyasini tahlil qilish hamda uning zamonaviy konsepsiyalarini o'rganish hal qiluvchi ahamiyatga ega [7]. Chunki ta'lim mazmunini yangilash – shaxsni kelajakning noma'lum sharoitlariga tayyorlashning asosiy mexanizmidir.

Ta'lim mazmunining qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha bo'lgan asosiy tarixiy rivojlanish bosqichlarini, shuningdek, uning mazmunini belgilovchi zamonaviy falsafiy-pedagogik konsepsiyalarni ilmiy-tahliliy asoslashdan iborat. Vazifalari:

1. Ta'lim mazmunining tarixiy davrlardagi (antik, o'rta asrlar, yangi davr) o'zgarish tamoyillarini aniqlash.
2. Ta'lim mazmuniga oid klassik pedagogik konsepsiyalar (didaktik materializm, formalizm) ning mohiyatini ochib berish.
3. Zamonaviy ta'lim konsepsiyalarining (kompetensiyaviy, funksional savodxonlik) o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish [4].
4. O'zbekiston ta'lim tizimi uchun global trendlar asosida ta'lim mazmunini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Ta'lim mazmunining rivojlanishi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmasi, falsafiy qarashlari va madaniy talablari bilan chambarchas bog'liq [3].

Antik va O'rta asrlar: Bu davrda ta'lim mazmunining asosini "Yetti erkin san'at" (trivium va kvadrivium) tashkil etgan. Maqsad – dunyoviy bilim emas, balki garmonik shaxs (antik davr) yoki ilohiy qonunlarga bo'ysunuvchi shaxs (o'rta asrlar) ni tarbiyalash edi [6].

Yangi davr va Uyg'onish: Ta'lim mazmuni fanlarga qaratila boshladi (Ya. A. Komenskiy). Ta'limning universal, ensiklopedik va tabiatga mosligi talab qilindi. Bu davr ta'lim mazmunini tizimlashtirishga asos soldi [3].

XX asr boshlarida ta'lim mazmunini belgilash bo'yicha ikki asosiy qarama-qarshi nazariya shakllandi:

1. **Didaktik Materializm (Ensiklopedizm):** Ta'lim mazmuni asosini fanlarning ko'pligi va chuqurligi tashkil etadi. Maqsad – talabaga iloji boricha ko'proq bilim berish. (G. Gergart, I. G. Pestalotsi) [8].
2. **Formalizm (Didaktik Formalizm):** Ta'lim mazmunining ahamiyati bilimlar hajmida emas, balki o'quvchi aqlini, mantiqiy fikrlashini, qobiliyatlarini rivojlantirishda. Maqsad – bilim berish orqali aqliy qobiliyatni mashq qilish (I. Kant, I. G. Pestalotsi elementar ta'lim g'oyasi) [8].

Bu ikki konsepsiya zamonaviy ta'lim standartlarini ishlab chiqishda sintezlashishga asos bo'ldi.

Zamonaviy ta'lim konsepsiyalarining ta'lim mazmunini belgilashdagi tahlili

Zamonaviy davr talablari ta'lim mazmuniga bo'lgan yondashuvni tubdan o'zgartirib, bilish jarayonini yakuniy natijaga – amaliy hayotiy muammolarni hal qilish qobiliyatiga yo'naltirdi. XXI asr ta'lim mazmuni quyidagi asosiy falsafiy-pedagogik konsepsiyalarga tayanadi:

Kompetensiyaviy yondashuv: bilishdan – bajarishga o'tish

Kompetensiyaviy yondashuv – bu ta'lim mazmunining asosini bilimlar hajmi emas, balki kompetensiya tashkil etadigan yondashuvdir. Bu yondashuv bilimlarni amaliyotdan uzilgan holda o'zlashtirishga emas, balki ularni kasbiy va hayotiy vaziyatlarda muvaffaqiyatli qo'llashga (bajarishga) qaratilgan.

- **Mohiyati:** Kompetensiya o'z ichiga nafaqat bilim va ko'nikmani, balki shaxsning qadriyatlarini, munosabati va psixologik tayyorgarligini ham qamrab oladi.
- **Ta'lim mazmuniga ta'siri:** Ta'lim mazmuni nazariy tushunchalarni yodlashdan, muammoli vaziyatlarni yechishga qaratilgan amaliy topshiriqlar va loyiha faoliyatiga o'tadi. Darsliklar faktlar berishdan ko'ra, o'quvchini mustaqil izlanishga va olingan bilimlarni integratsiyalashga majbur qiladi.
- **Asosiy ahamiyati:** Bu yondashuv mehnat bozoridagi asosiy talabga-bitiruvchining moslashuvchanligi va ijodkorligini ta'minlaydi.

Funksional savodxonlik (literacy) konsepsiyasi

Funksional Savodxonlik zamonaviy ta'limning eng muhim ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, u ta'lim mazmunining hayotiylik darajasini aniqlaydi.

Ta'rif: Bu shaxsning kundalik hayotda va kasbiy faoliyatda uchraydigan muammolarni hal qilish uchun o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarni qo'llash qobiliyatidir. U faqat o'qish va yozishni bilish emas, balki ijtimoiy amaliyotga chuqur singishni anglatadi.

Ta'lim mazmunini amaliylashtirish: Funksional savodxonlik ta'lim mazmunini sun'iy o'quv vaziyatlaridan uzoqlashtirib, uni real hayotiy kontekstlar bilan bog'laydi. Masalan, darsliklardagi matematik masalalar abstraktdan, kommunal xarajatlarni hisoblash yoki kredit foizlarini aniqlash kabi amaliy vaziyatlarga o'tadi.

O'zbekiston uchun dolzarbligi: Jahon baholash dasturlari (PISA, PIRLS) aynan funksional savodxonlikni baholaydi. Shuning uchun, bu konsepsiya ta'lim mazmunini xalqaro standartlarga moslashtirish, xususan:

- Raqamli savodxonlik (xavfsiz internetdan foydalanish, ma'lumotlarni filtrlash).
- Moliyaviy savodxonlik (budjetni boshqarish, investitsiyalarni tushunish).
- Ilmiy savodxonlik (tabiiy hodisalarni tanqidiy tahlil qilish). ...kabi zaruriy komponentlar bilan boyitishni talab qiladi.

XXI asr ta'lim mazmuniga bo'lgan yondashuvni tubdan o'zgartirdi. Bugungi kunda ta'lim mazmuni quyidagi konsepsiyalarga asoslanadi:

1. **Kompetensiyaviy yondashuv:** Ta'lim mazmunining asosini bilim, ko'nikma emas, balki kompetensiya (bilimni amaliy vaziyatlarda qo'llash qobiliyati) tashkil etadi. Bu bilishdan – bajarishga o'tishni anglatadi [4].
2. **Funksional Savodxonlik (Literacy):** Bu konsepsiya o'quvchini kundalik hayotda va kasbiy faoliyatda uchraydigan muammolarni hal qilishga tayyorlaydi. Ta'lim mazmuni amaliy hayotiy vaziyatlar (masalan, moliyaviy, raqamli savodxonlik) bilan bog'lanadi [7].

3. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim (Personalizatsiya): Ta'lim mazmuni o'quvchining individualligi, qiziqishlari va o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda shakllantiriladi. Ta'lim mazmunining moslashuvchanligi asosiy talabdir [5].

Ta'lim mazmunining tarixiy taraqqiyoti shuni ko'rsatadiki, ta'limdagi har bir islohot zamonning ijtimoiy-iqtisodiy buyurtmasiga javoban, Ensiklopedizm dan Formalizmga, undan esa Kompetensiyaviy yondashuvga o'tish orqali amalga oshgan. Hozirgi davr ta'lim mazmuni o'quvchiga shunchaki bilim berishdan ko'ra, uni tanqidiy fikrlashga, global axborot muhitida adashmay, mustaqil qaror qabul qilishga (funktional savodxonlik) va kasbiy vaziyatlarda ijodiy yechim topishga (kompetensiya) tayyorlashi lozim.

O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ta'lim mazmunini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar

Ta'lim mazmunining tarixiy tahlili shuni ko'rsatdiki, u doimo jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy buyurtmasiga javoban o'zgaradi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar (xususan, Prezident Sh. Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan Ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi) ta'lim mazmunini Kompetensiyaviy va Funktional Savodxonlik yondashuvlari asosida yangilashni talab etadi.

Quyidagi tavsiyalar ta'lim mazmunining global talablar darajasiga ko'tarilishini ta'minlashga qaratilgan:

"4K" ko'nikmalarini ta'lim mazmuniga to'liq integratsiyalash

Ta'lim mazmunining barcha bosqichlariga XXI asrning asosiy ko'nikmalari – Kreativlik (ijodkorlik), Kritik fikrlash (tanqidiy tahlil), Kommunikatsiya (muloqot) va Kollaboratsiya (hamkorlik) ni rivojlantiruvchi amaliy modullarni kiritish zarur.

Mexanizmi: Har bir fanning o'quv dasturiga nazariy bilimlarni shunchaki yodlashni emas, balki guruh bo'lib loyihalar ustida ishlash, munozaralar o'tkazish va murakkab masalalarga nostandart yechim topishni talab qiluvchi topshiriqlarni kiritish.

Natijasi: O'quvchi bilimni shunchaki saqlovchi emas, balki uni faol qo'llovchi shaxs sifatida shakllanadi.

Fanlararo (integratsiyalashgan) mazmunni kengaytirish

XX asrdagi Didaktik Materializm (Ensiklopedizm) ning salbiy ta'siri — fanlarning yakkalanib qolishi va o'quvchining olgan bilimlarni hayotda birlashtira olmasligini bartaraf etish kerak.

Tavsiya: Ta'lim mazmuniga integratsiyalashgan kurslar (masalan, "Tabiiy fanlar" o'rniga "Fan, texnologiya, muhandislik va matematika" - STEM yondashuvi) yoki muammoga yo'naltirilgan o'quv modullarini joriy etish.

Masalan: "Raqamli Iqtisodiyot va Fuqarolik Savodxonligi" kabi kurs orqali Iqtisodiyot, Huquq va Informatika bilimlari birlashtirilib, Funktional Savodxonlik darajasi oshiriladi.

Raqamli va mediya savodxonligiga ustuvorlik berish

Axborotlashgan jamiyatda ta'lim mazmuni o'quvchini axborot manipulyatsiyasidan himoyalash va raqamli muhitda samarali ishlashga tayyorlashi lozim.

Tavsiya: Darsliklarga Internetdagi ma'lumotlarning ishonchligini baholash (Fakt-checking), onlayn muloqot etikasini (Kiberxavfsizlik) va shaxsiy ma'lumotlarni himoyalash kabi mavzularni kiritish. Bu Funktional Savodxonlikni bevosita amalga oshirishni ta'minlaydi.

Ta'lim mazmunini personalizatsiya (shaxsiylashtirish) elementlari bilan boyitish

Ta'lim mazmunining moslashuvchanligini ta'minlash orqali shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasini qo'llash.

Tavsiya: Yuqori sinflarda ta'lim mazmunining bir qismini (masalan, 20-30%) o'quvchining o'zi tanlashi mumkin bo'lgan variativ kurslar yoki "Tanlab olinadigan fanlar" (Elective Courses) ni joriy etish. Bu o'quvchiga kelajakdagi kasbiy yo'nalishiga mos chuqur bilim olish imkonini beradi va o'z-o'zini rivojlantirishga rag'batlantiradi.

Ta'lim mazmunini takomillashtirish faqatgina darsliklarni yangilash bilan cheklanmaydi. U Didaktik Materializm (bilimlar hajmi) va Formalizm (aqliy qobiliyat) dan meros bo'lib o'tgan tajribalarni inobatga olgan holda, zamonaviy Kompetensiyaviy yondashuv va Funktsional Savodxonlik g'oyalarini milliy ta'lim tizimiga tizimli va bosqichma-bosqich integratsiya qilishni talab etadi. Bu O'zbekiston ta'limi sifatini global darajaga olib chiqishning asosiy shartidir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Sh. Mirziyoyev. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi. – T.: 2020.
2. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Fan, 2000.
3. Hasanboev J. H. va boshqalar. Pedagogika nazariyasi va tarixi (darslik). – T.: Fan va texnologiya, 2013.
4. Ziyomuxammedov B. Pedagogik texnologiya – zamonaviy ta'lim samaradorligi. – T.: TMI, 2013.
5. Islomov J. Ta'lim mazmunini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish. – T.: Sharq, 2019.
6. Komenskiy Ya. A. Buyuk didaktika. – T.: O'qituvchi, 1990.
7. Davletshin M. G'. Pedagogik psixologiya. – T.: O'qituvchi, 2005.
8. Makarenko A. S. Pedagogik doston. – T.: O'qituvchi, 1980.